

**НЕВТОМНІ ЗБИРАЧІ САКРАЛЬНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
УКРАЇНИ
«ДЖЕРЕЛА З ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ.
КАТАЛОГ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ» / АВТОР ІДЕЇ, ГОЛ. РЕД. І
КЕР. АВТ. КОЛ. КУГУТЯК М.В. – У 2-Х Т. – ІВАНО-ФРАНКІВСЬК:
МАНУСКРИПТ-ЛЬВІВ, 2011. – Т.1. – 448 С. – Т.2. – 272 с. Рецензія.**

В.А.Моргун

До 20-річчя української незалежності побачила світ унікальна праця, підготовлена невеличким колективом Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (директор доктор історичних наук, професор М.В.Кугутяк). Вона складається із 2-х томів високої поліграфічної якості і присвячена сакральним та іншим старожитностям Гуцульщини. До багато ілюстрованого двотомника увійшли матеріали Карпатської археологічної експедиції під керівництвом професора Миколи Кугутяка, котра протягом 2006-2011 рр. локалізувала, обстежувала і картографувала пам'ятки старовини на території Галицької Гуцульщини. Це стародавні скельні святилища і ритуальні камені, християнські монастирі, городища, замки і оборонні двори, соляні джерела, давні транскарпатські шляхи тощо. Польові археологічні розвідки поєднувалися із роботою в архівах Львова, Києва, Кракова, Варшави. Отож, перед нами серйозне комплексне дослідження культурологічного спрямування.

По суті, ми маємо справу з детально систематизованим каталогом пам'яток історії та культури. Проте він має низку відмінностей, які вигідно відрізняють його від подібного роду видань і наближають до повноцінного монографічного дослідження. *По-перше*, кожен із 2-х розділів першого та 4-х розділів другого тому містить розлогі передмови, у яких висвітлені історія тих чи інших пам'яток, стан їх збереження та вивчення на сьогодні. Крім того, розкриваються етапи цивілізаційного поступу краю, особливості розвитку його етнічної історії, духовної і матеріальної культури.

По-друге, кожна пам'ятка ретельно паспортизована. Відомості подаються за чіткою структурою: 1) назва пам'ятки; 2) розташування; 3) тип; 4) датування; 5) час відкриття; 6) автор або дослідник; 7) опис; 8) історія; 9) обстеження; 10) міфи, легенди, перекази. Особливо вражає своєю ґрунтовністю історіографія, яка складена для кожної пам'ятки окремо і враховує як вітчизняні, так і зарубіжні наукові доробки. Окрім цього, подається карта, на якій зазначено географічне розташування пам'ятки, а також план-схема, фото, рисунки і т.п. Зручності читачеві додають іменний та географічний покажчики, що знаходяться в кінці кожного тому.

По-третє, сотні оригінальних стародавніх, середньовічних і новочасних пам'яток вводяться у науковий обіг вперше. Дослідження суттєво розширює краєзнавчу джерельну базу і стане в пригоді кожному, хто долучиться до всебічного вивчення Галицької Гуцульщини. А відтак йому властива яскраво виражена евристична компонента, що серед подібного роду видань трапляється вкрай рідко.

Чималу зацікавленість фахівців і пересічних читачів неодмінно викличе 1-й том, до якого увійшли пам'ятки сакральної спадщини давнього і середньовічного населення краю, зокрема скельні святилища, ритуальні камені та петрогліфічні комплекси. Гідне відображення знайшла тут також християнська монастирська традиція періоду середньовіччя і нового часу. Таке поєднання предметів дослідження слід визнати вдалим кроком, який, зрештою, дозволив простежити глибинні зв'язки між язичництвом та християнством і, фактично, хоча про це і не згадується, послідовно провести канонічний христоцентристський погляд на духовну історію людства.

Заслуговує бути відзначеною підвищена увага науковців до «так званого культу гір, що побутував у стародавні часи» (т.1, с.20). Слушною видається думка, що він суттєво вплинув не лише на язичницьку, але й на християнську традицію. Язичницькі скельні храми і ритуальні камені розміщувалися, як правило, на сакральних гірських вершинах. До цих же вершин тяжіли і пізніші християнські монастирі, що, вірогідно, вказує як на певне пристосування раннього християнства до місцевих культів, так і на старозавітну практику сакралізації гір та пагорбів [Вихід 17-25; II Цар.14:4].

Не становила винятку з цього правила і Галицька Гуцульщина. З 24 локалізованих тут монастирів 18 було закладено на пагорбах, східних схилах гір чи мисоподібних виступах (Дора, Максимець, Черганівка, Тюдів, Середній і Нижній Березови, Старуня, Назавизів, Печеніжин, Монастирчани, Грабовець, Воскресинці, Спас, Нижній Вербіж, Рожнів, Заріччя, Пістинь, Середній Майдан). Причому монастирі в Маняві, Дорі, Пістині, Старуні, Назавизові, Печеніжині й Середньому Березові були засновані біля язичницьких ритуальних комплексів. Переважна більшість усамітнених чернечих осель містилася на гірських висотах, біля рік або потоків. (Т.1, с.351-352). В світлі вищезазначеного цілком прийнятним видається і остаточний висновок Карпатської археологічної експедиції: «Розміщення монастирів біля городищ і язичницьких святилищ у період середньовіччя мало загальний характер» (т.1, с.352). Психоісторичне коло замикається знову і знову: за будь-яких часів і вірувань духовні потреби змушували людину дивитися на недосяжне небо і на гори, які були до того неба найближчими.

Втім, констатуючи виразну кореляцію місцезнаходження капищ і монастирів із загальнолюдським культом гір, не треба забувати і про безпекову складову. Адже автори самі наголошують, що деякі монастирі, котрі розташовувалися на домінуючих висотах біля стародавніх транскарпатських шляхів, мали ще й фортифікаційні споруди у вигляді ровів і валів (Тюдів, Сгодна, Манява, Назавизів, Печеніжин, Грабовець, Монастирчани, Нижній Вербіж). (Т.1, с.352). Тобто, тяжіння до гір могло бути викликане також і потребами оборони від численних ворогів, а відтак мало й суто прикладне значення.

Надзвичайно цінним видається спостереження дослідників, що оточуючий ландшафт деяких монастирів набував сакралізованого вигляду. Монастир закладався як прообраз раю на землі. Рікам і горам надавались назви священних для християн географічних об'єктів в Землі Обітованій, використовувалися також імена святих. Це мало місце в Пістині, Маняві, ймовірно в Максимці (т.1, с.352).

До відомостей про католицьку і греко-католицьку духовну практику додамо й власні спостереження за православною Україною. Сакральне і повсякденне життя ченців алегорично облаштовувалося, головним чином, із посиленням на скрижалеву гору Синай та храмову гору Морія давніх юдеїв. Широко використовувалась також топоніміка Єрусалиму та інших сакральних місцин Нового Завіту. При виборі місця для печери чи скиту дуже цінувалися, буквально на вагу золота, гірські джерела і джерела на пагорбах. Судячи з усього, це була данина юдео-християнському уявленню про надзвичайну святість води. Однак і тут не відкидатимемо міркування зручності та безпеки.

Існуючі недоліки широкоформатної візії західноукраїнської минувшини – неповний охват існуючих типів та видів історико-культурних і археологічних пам'яток, надмірна стислість матеріалу у окремих випадках, захоплення другорядними деталями, недостатня аргументованість деяких припущень тощо – є, по суті, «хворобами росту». Вони не викривляють історичну дійсність, можуть бути усунені у ході подальших експедицій, а тому не впливають на загальну високу оцінку проведеної титанічної роботи.

Маємо, однак, і більш суттєві побажання. Хотілося б застерегти авторів від надмірного поширення визначення «сакральна» на існуючу літературу. Як вони зауважують, «загалом тема сакральної архітектури і мистецтва, в тому числі і гуцульської, нараховує сотні наукових праць» (т.1, с.350). Може й так, але коли ми подивимося на їх зміст, то побачимо виразну тенденцію до ототожнення сакрального із культовим – релігійним та богослужбовим. Ця помилка притаманна одному із корифеїв сакральної історії України, академіку НАНУ Мирославу Поповичу (Попович М.В. Нариси історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.). І, вірогідно, саме через це вона набула неабиякого поширення. Хвалити Господа, в українських тлумачних словниках збереглася єдино вірна, народна, розширена трактовка доленосного феномену: «**САКРАЛЬНИЙ, -а, -е.** 1. Який стосується релігійного культу, обрядовий, ритуальний; // Який дуже цінують, оберігають, священний, заповідний». (Академічний тлумачний словник української мови / Інститут мовознавства АН УРСР; за ред. Білодіда І.К. – В 11-ти т. – Т.9. – 1978. – С.17).

Автор рецензії розглядає сакральну історію як, насамперед, духовно-героїчну, пов'язану з виокремленням та збереженням структурних елементів національної пам'яті. Історію, здатну узагальнювати і використовувати у цілях розбудови держави і громадянського суспільства, патріотичного виховання увесь духовний арсенал народу – від міфів і легенд до релігії та культури. Історію не лише священну християнську, але й взагалі всього того, що відноситься народом до царини священного, заповідного, вартого вшанування; включаючи духовних та світських лідерів нації, сакральні об'єкти і заповідні території. (Моргун В.А. Мар. «Поєма вольного народу»: Вступ до сакральної історії України. – Київ-Донецьк: «Промінь», 2013. – 168 с. ; Моргун В.А. Как нам возродить «славу України»: Введение в сакральную историю страны. – Киев-Донецк: «Промінь», 2014. – 692 с.; Моргун В.А. Легенды истоков Руси: Главы из сакральной истории Украины. – Киев-Донецк: «Промінь», 2014. – 700 с.). Написання такої історії – нагальне завдання нинішнього, а може й наступних поколінь українських дослідників.

Непересічне явище виходу у світ «Старожитностей Гуцульщини» якраз і потрібно розглядати у контексті відродження інтересу науковців та широкої громадськості до культурно-духовного надбання України. Даний інтерес пожвавився з огляду на перманентний пошук української національної ідеї, що не припиняється вже більш ніж 20 років нашого незалежного існування. Могутній поштовх цій життєдайній тенденції дала Народна революція 2013-2014 рр., яка зробила наочною глибоку кризу моральних засад політики та державного будівництва. Дбайлива рука дослідників Прикарпатського університету торкнулася чи не кожного заповідного куточка Галицької Гуцульщини. Тим самим вони надали благий приклад всім іншим українським історикам і археологам. Бо формування сучасної української ідеї, отримання Україною гідного її місця у світовому співтоваристві, як виявляється, неможливе без врахування сакрального та матеріального спадку нашого народу.

На останок висловлю міркування нібито провіденціального змісту, але котре, тим не менше, чи не щоденно підтверджується суспільною практикою. Вочевидь, у внутрішньополітичному та геополітичному вимірах діє правило, за яким стоїть Сам Господь. Лише той народ сповнений гідності і здатності до опору усіляким негараздам, тільки та країна користується авторитетом у світі, котрі з високим пієтетом ставляться до духовно-героїчних і буденно-побутових витоків своєї власної історії. І навпаки, де з цим проблеми – з повагою до минувшини – там, зазвичай, народ бідує. Бути сильним та успішним – це означає, передусім, бути патріотом своєї Вітчизни та рідного краю. І «могутня купка» галицьких науковців – М.В.Кугутяк (автор ідеї та керівник авторського колективу), Б.П.Томенчук, П.С.Сіреджук, М.М.Волощук, І.Т.Кочкін – довела, на що спроможна нехай нечисельна, але патріотично налаштована наукова

громада. Відроджені нею із небуття скельні святилища, монастирі, городища, замки, соляні джерела, транскарпатські шляхи стали наріжними каменями гуцульсько-галицької частини фундаменту величного храму української духовності.

Надійшла до редакції 20.04.2014 р.